

Solymosi László

Oktatás a középkori Veszprémben

Az első ezredfordulón, amikor a Kárpát-medencében megszületett a magyar keresztény királyság, az egyetemes Egyház csaknem ezer éves múlttal, gyakorlattal, intézményekkel rendelkezett. Az Egyház, mint transzcendens küldetéssel, saját nyelvvel, jogrendszerrel és bírászkodással rendelkező, nemzetek feletti intézmény egyedülálló szerepet játszott a középkori kultúra alakításában és közvetítésében. Ez az oktatásra is érvényes volt. A külföldről érkező térítő papok és szerzetesek – amint ezt az *Intelmekben* Imre herceg számára megfogalmazták – tanultságot, tapasztalatot, tudást hoztak magukkal a latin rítusú kereszténységhez csatlakozott országba.¹

Szent István második törvénykönyvének jól ismert első cikkelye szerint a püspöknek volt a feladata, hogy egyházmegyéjében papot és könyveket biztosítson minden újonnan épült templom számára.² Mivel az egyre növekvő igényeket nem lehetett külföldi papok behívásával és könyvek behozatalával kielégíteni, minden püspöki székhelyen – így Veszprémben is – létesült székesegyházi iskola (ez volt a szeminárium őse) és íróműhely. Az előbbi a papi utánpótlás képzésével, az utóbbi pedig döntően az egyházi szertartásokhoz és az oktatáshoz szükséges kódexek másolásával foglalkozott.

A középkori Veszprémben a Szent István király és Gizella királyné alapította Szent Mihály székesegyházon kívül még hat egyházi intézmény létezett. A várban a Mindenszentek tiszteletére emelt prépostság, továbbá négy városrészben: Szentivánszegen, Szenttamásfalván, Szentmargitszegen, valamint Szentmiklósszegen egy-egy plébánia-templom állt. Védőszentjük Keresztelő Szent János, Becket Szent Tamás,

-
- 1 *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* I–II. *Edendo operi praeiit Emericus Szentpétery.* Budapestini 1937–1938. (Utánnymás és kiegészítés: Az Utószót és Bibliográfiát összeállította, valamint a Függelékben közölt írásokat az I. kiadás anyagához illesztette és gondozta Szovák Kornél és Veszprémy László. Budapest, 1999.) II. 625.
 - 2 Závodszy Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai.* (Függelék: A törvények szövege.) Budapest, 1904. 153. Az 1092. évi szabolcsi zsinat szerint is a püspök kötelezettsége az újjáépített templomok ellátása könyvekkel. Uo. 159 (7.c).

antiochiai Szent Margit, illetve Szent Miklós volt.³ A Szent Benedek-hegy sziklája alatt fekvő Szentkatalinszeg adott helyet a város egyetlen kolostorának, a domonkos apácák alexandriai Szent Katalinról elnevezett rendházának. A Bertalan veszprémi püspök által 1240-ben alapított kolostort 1480 táján az apácáktól domonkos rendi férfi szerzetesek vették át.⁴ A felsorolt hét intézmény mindegyike létezett már a XIII. században. Bár a város határán kívül esett, nyolcadikként megemlíthetjük a közeli veszprémvölgyi apácamonostort, melyet Szent István alapított a Szűzanya tiszteletére. Kezdetben görög rítusú apácák, 1240-től kezdve pedig ciszterci rendi nővérek lakták.⁵ Mindegyik egyházi intézményben folyhatott valamilyen oktatás, de a nyolc intézmény közül a legrégebbi és a legjelentősebb a székesegyházi vagy más néven a káptalani iskola volt.

Székesegyházi iskola

A káptalani iskola helyére vonatkozóan a forrásanyag jelentős pusztulása, a török uralom pusztításai és a vár barokk-kori átépítése miatt sajnos nincsenek adataink. Annyi azonban bizton állítható, hogy valahol a székesegyház közelében állhatott, talán éppen a későbbi Nagyszeminárium helyén. A hagyomány mellett az iskola várbeli fekvésére utal az a körülmény, hogy igazgatója a várban az udvarbírónál étkezett.⁶ Középkor végi adatok szerint az iskolaépületben magában állott egy Szűz Mária tiszteletére emelt kápolna, amelyet ismeretlen

-
- 3 Solymosi László: Veszprém korai történetének néhány kérdése. In: Válaszút. Pogányság–kereszténység, Kelet–Nyugat. Konferencia a X–XI. század kérdéseiről. Veszprém, 2000. május 8-10. Szerk. Kredics László. Veszprém, 2000. 138-147, 153-155., Uő: A veszprémi székesegyházi könyvtár és kölcsönzői a középkor végén. Veszprémi Szemle 3 (1995/1) 14 (7. jegyzet).
 - 4 Solymosi László: Könyvhasználat a középkor végén. (Könyvkölcsönzés a veszprémi székesegyházi könyvtárban.) In: Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról. Szerk. Szelestei N. László. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai, új sorozat 3.) Budapest, 1989. 83.
 - 5 Ferenc L. Hervay: Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria. (Bibliotheca Cisterciensis 7.) Roma, 1984. 192-199.
 - 6 Rector scole habet mensam in castro apud provisorem. Kredics László – Solymosi László: A veszprémi püspökség 1524. évi urbáriuma. Urbarium episcopatus Vesprimiensis anno MDXXIV. (Új Történelmi Tár, Fontes minores ad historiam Hungariae spectantes 4) Budapest, 1993. 92.

alapítója és jótévője veszprémi házzal és jutasi réttel látott el.⁷ Az iskolaépületnek több funkciója is volt. Nemcsak az oktatás számára adott teret, hanem egyben szállást biztosított a tanulóknak és tanár-felügyelőknek.

Tanárok és tanulók

A iskolában a székesegyház kanonoki testületének, a székeskáptalannak két tagja oktatott. Minden káptalan meghatározott számú kanonokból állt. A testület élén álló prépostot a rangsor szerint az olvasó-, az éneklő- és az őrkanonok követte, míg a többiek egyszerű kanonokok voltak. A liturgiában végzett feladatuk mellett az olvasókanonok (*lector*) és az éneklőkanonok (*cantor*) tennivalói közé tartozott az oktatás is. A két méltóság Veszprémben az országban az elsők között bukkann fel az oklevelekben. A kántort 1181-ben, a lektort (mint jegyzőt) pedig 1207-ben említették először.⁸ Korábbi létezésük sem kétséges, hiszen a királyság első két évszázadából rendkívül kevés forrásanyag maradt fenn.

Az olvasókanonok volt az iskola vezetője és egyben a káptalan oklevéladásának felelőse. Mindkét feladat komoly terhet rótt rá, az utóbbi pedig egyre jobban lekötötte, mivel a veszprémi káptalan az elsők között, már a XII. század végétől kezdve hiteleshelyként is adott ki pecséttel megerősített közhitelű okleveleket, és pedig egyre növekvő számban. A káptalan saját ügyei mellett egyfelől magánjogügyleteket foglalt írásba, másfelől kormányzati és bírói kiküldöttek eljárásairól készített okleveleket.⁹

-
- 7 Gutheil Jenő: Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárból (1002–1523). Kiadásra előkészítette Kredics László. (A veszprémi egyházmegye múltjából 18) Veszprém, 2007. 177 (*in regimine scole*), 281 (*capelle Beate Marie Virginis de scolis*), 318 (*domus capelle Beate Marie Virginis in scola Wesprimiensi fundate*), 327 (*scolares in scola Wesprimiensi morantes*). Vö. Békefi Remig: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1910. 421, 439-440. Az iskola egyes és többes (*scola, scole*) számú alakját változtatva használták. Minden bizonnyal a többes számú forma nem több iskolát, hanem az oktatás több színterét kívánta érzékeltetni.
- 8 Gutheil Jenő: Veszprém város okmánytára 31., Érszegi Géza–Solymosi László: Veszprém város okmánytára. Pótkötet. Supplementum ad Monumenta civitatis Vesprimiensis (1000–1526). (A veszprémi egyházmegye múltjából 20.) Veszprém, 2010. 63. Vö. Békefi: A káptalani iskolák 174, 178.
- 9 Solymosi László: Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Diplomatikai és pecséttani tanulmányok. Budapest, 2006. 55-59.

Az 1300-as évek elején az olvasó- és az éneklőkanonok a feladataik jelentős részét átruházták helyetteseikre.¹⁰ Ők maguk választották ki, de alkalmazásuk előtt a főpapnak és a káptalannak be kellett mutatniuk őket. Ettől kezdve az oktatási feladatokat helyettük az allektor (*sublector*) és az alkántor (*succentor*) látta el, s ezért meghatározott juttatásban részesültek. Az iskola vezetője értelemszerűen az allektor lett. A középkor végén a *sublector scole* mellett olykor az iskolaigazgató (*rector scole*) és az iskolamester (*magister scole*) elnevezést is használták.¹¹ A két kifejezés inkább az allektort jelölte, mintsem annak segítő társát.

Az olvasó- és az éneklőkanonokok listája csaknem hiánytalanul összeállítható, de helyetteseik nevét a források csak esetlegesen őrizték meg.¹² Nevüknél olykor többet tudunk meg róluk. Vasvári László kanonok tevékenységével a káptalan meg volt elégedve. Az iskola igazgatásában és az oktatásban végzett dicséretreméltó szolgálataiért kárpótlásképpen 1412-ben a káptalani városrészben telket adott el neki.¹³ A középkor utolsó allektoráról, Jenői Mátyás mesterkanonokról 1534-ben azt írta Szalaházi Tamás veszprémi püspök, hogy hosszú éveken át dicsőségesen kormányozta a veszprémi székesegyház iskoláját és tanította a rábízottakat.¹⁴ A Szentháromság-oltárt 40 forintért vásárolt veszprémi házzal és hét szőlővel megalapító Jenői Mátyás, aki 1496-ban bukkan fel allektorként, több mint harminc évig látta el feladatát.¹⁵

10 Békefi: A káptalani iskolák 182.

11 A veszprémi káptalan számadáskönyve. (Liber divisorum capituli Vesprimiensis.) 1495–1534. Közzéteszi: Kredics László – Madarász Lajos – Solymosi László. (Veszprém megyei Levéltár Kiadványai 13.) Veszprém, 1997. passim. (Lásd a mutatóban!) Vö. Békefi: A káptalani iskolák 437, 455.

12 Uo. 174–183., Pfeiffer János – Szigeti Kilián: A veszprémi székesegyház zenéjének története. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VI.) München, 1985. 39–40. A listák pontosíthatók.

13 A vonatkozó részlet: nos consideratis laudabilibus servitiis honorabilis viri magistri Ladislai dicti de Castroferreo socii et concanonici nostri, quibus nobis in regimine scole nostre et iuvenum seu scolarium ecclesie nostre famulantium eruditione animo erecto studuit indesinenter complacere, quendam fundum curie nostre in platea seu vico nostro capitulari situm et existentem ... memorato magistro Ladislao in aliqualem recompensationem suorum servitorum predictorum pro viginti octo florenis novorum denariorum nobis plene et integre per eundem datis et persolutis vendimus, dedimus et assignavimus. Gutheil Jenő: Veszprém város okmánytára 176–177. Vö. Érszegi Géza–Solymosi László: Veszprém város okmánytára 373–374.

14 A püspöki oklevél minősítése: scholas huius ecclesie nostre Vespimiensis multis annis laudabiliter regendo et subditos bonis litteris instituendo. Magyar Tudományos Akadémia Kéziratára, Filmtár 6731/5. tekercs, p. 155–158. A más szempontból is értékes oklevélre Ritoókné Szalay Ágnes hívta fel a figyelmet. Lelőtelező szívességét ezúton is köszönöm.

15 A veszprémi káptalan számadáskönyve 22. Vö. Uo. 327.

Végül megemlíjtük Lukács kanonokot, aki kezdetben a káptalani iskola igazgatója (*rector scole*) volt, majd Bécsben egyházjogból doktorált, székesegyházi főesperes és egyben a Mindenszentekről elnevezett társaskáptalan prépostja lett, végül pedig egri nagyprépost. Halála előtt nem sokkal, 1489-ben díszes, dedikált misszálét ajándékozott a veszprémi székesegyháznak.¹⁶

Minden káptalan statútumban rögzítette az allektor és az alkántor iskolai kötelezettségét, az olvasó- és az éneklőkanonok korábban végzett munkájával egyezően. Ezek zöme megsemmisült. Mindössze a zágrábi, a váradi és az esztergomi székeskáptalan statútumai maradtak ránk a XIV. századból.¹⁷ Hasonlóságuk megengedi, hogy a hiányzó veszprémi szabályzat vonatkozó részét az esztergomi adatok segítségével pótoljuk.

Az iskolát igazgató allektor köteles volt minden nap három előadást tartani, kivéve az ünnepnapokat és azokat a hétköznapiakat, amelyeken az alkántor foglalkozott az iskolásokkal. Jóságából azonban ünnepnapokon és máskor is tarthatott rendkívüli előadást. A szegény tanulókat, valamint a kanonokok unokaöccseit és rokonait köteles volt ingyen tanítani. Az alkántorral együtt rendezte és vezette a körmeneteket. Az iskolásokkal együtt mindketten részt vettek minden nap a székesegyházban tartott nagymisén és az esti zsolozsmán. A tanítás minden héten hat napig tartott, hétfőtől csütörtökig az allektor, pénteken és szombaton, a nagy ünnepek vigiliáin, továbbá Karácsony és Húsvét előtt egy-egy héten át az alkántor oktatott. Évente tehát mindössze néhány hét lehetett, amikor az alkántor heti két napnál többet tanított. A fegyelmezésben mindketten kemény eszközöket használhattak: pálcával, szíjjal, elzárással büntettek. Tiltották a diákoknak, hogy az iskolában és a székesegyház előcsarnokában hosszú kést vagy más ártó fegyvert hordjanak maguknál. Súlyos vétségnek számított, ha a diákok este kimaradtak.¹⁸

A káptalani iskola tanulói egyfelől kötelezően részt vettek a székesegyházi liturgiában, másfelől olykor misealapítvány is előírta számukra, hogy jelen legyenek az alapítványi misén is. Ezért viszont az alapító szándéka szerint kaptak valamit. Egy alkalommal abban a kedvezményben részesültek, hogy két hetente szombatonként ingyen megfürödhettek a káptalani

16 Solymosi: Könyvhasználat a középkor végén 89-90. Vö. Békefi: A káptalani iskolák 433.

17 Solymosi László: Az egri káptalan dékánválasztási statútumai a XV. századból. Levéltári Közlemények 63 (1992) 137-138.

18 *Visitatio capituli e. m. Strigoniensis anno 1397.* Közli Kollányi Ferencz. Budapest, 1901. 23-27. (A Történelmi Társaság évi számában is megjelent.) Vö. Kollányi Ferencz: Esztergomi kanonokok. 1100-1900. Esztergom, 1900. XXXVII-XXXIX.

fürdőben.¹⁹ Ritkán megesett, hogy fizettség ellenében a tanuló (*quidam scholaris*) közreműködött a gabonátized beszédésében és értékesítésében.²⁰

Bár a káptalani iskola a püspökség alapításától kezdve évszázadokon át működött, a források nagyon kevés tanulóját (*scholaris*) említik név szerint. Az első Magyarországi Boldog Ilona 1280 táján készült legendájában szerepel. Bereck tanuló (*quidam scholaris nomine Brictius*) azért került bele a legendába, mert Boldog Ilona érdemeinek köszönhette, hogy súlyos betegségéből felépült.²¹ Mivel Boldog Ilona a veszprémi Szent Katalin domonkos kolostor lakója volt, valószínűsíthető, hogy Bereck a veszprémi káptalani iskolában tanult, és így szerezhetett tudomást a nem széles körben ismert szentéletű apácáról. Ugyancsak veszprémi iskolás lehetett az a Miklós nevű tanuló, akire 1320 táján nagybátyja, Márton fehérvári főesperes a veszprémi várban levő házait hagyta.²²

Ennél sokkal biztosabb adat, ha az egykori tanuló maga emlékezett vissza iskolás éveire, amint ezt János veszprémi prépost tette 1327-ben. Egy tizedperben arról vallott, hogy iskolás gyermekként, majd kanonikként és főesperesként látta és tudta, hogy a vitatott tizedek a veszprémi káptalant illetik.²³ Ebből arra következtethetünk, hogy nem sokkal 1300 előtt járhatott iskolába. Minden bizonnyal László fia István iskolás (*scholaris*) is Veszprémben tanulhatott, aki számára László veszprémi püspök 1352-ben kanonoki javadalmat kért a pápától.²⁴

Az iskolások nevénél azonban fontosabb kérdés, hogy honnan jöttek Veszprémbe tanulni. Nyilván zömmel magából a városból és környékéről, tágabb értelemben a veszprémi egyházmegye településeiről valók voltak. Az egyházmegyei plébánosok küldhették az általuk tanított és felfedezett tehetséges ifjakat Veszprémbe, hogy az egyházmegye első iskolájában tanulva lehetőleg művelt papok legyenek. Az egyházmegye településeiről származó Fajszi, Kenesei, Kortói, Mileji, Nágocsi, Novai, Rajki, Somogyvári, Szemesi, Vámosi, (Zala)egerszegi, Zirci stb. nevet viselő veszprémi kanonokok közül többen így kerülhettek a káptalani iskolába, majd tanulmányaik után idővel kanonoki javadalomhoz jutottak.²⁵

19 Gutheil: Veszprém város okmánytára 327.

20 A veszprémi káptalan számadáskönyve 237.

21 Scriptores II. 712.

22 Békefi: A káptalani iskolák 373. Vö. Gutheil: Veszprém város okmánytára 42.

23 Békefi: A káptalani iskolák 375-376.

24 Békefi: A káptalani iskolák 383.

25 A nevek jelentős részéről tájékoztat Gutheil: Veszprém város okmánytára passim, Érszegi – Solymosi: Veszprém város okmánytára passim és A veszprémi káptalan számadáskönyve passim.

Az egyházi iskola nyitva állt mindenki előtt, nem számított a származás, a társadalmi állapot: jobbágy, polgár vagy nemes ifjú egyaránt tanulhatott benne. A megszerzett tudás a középkorban is a társadalmi mobilitás egyik hajtóereje és a karrierépítés feltétele volt. Az elsődleges cél a klerikusképzés volt, de ez nem akadályozta meg, hogy a tanulók világi pályát válasszanak maguknak. Az egyházi és világi értelmiségi létet jól jelzi, hogy a XIV. században és később egyes világi személyek neve mellett ott találjuk a *litteratus* (deák) jelzöt, ami olyan tanult embert jelent, aki nem kívánt klerikus, pap lenni.²⁶ Veszprémi *litteratus* Demeter például ügyvédi feladatot látott el az XV. század elején. A veszprémvölgyi apácamonostor birtokpereiben hivatalosan ő képviselte az apácákat.²⁷ Minden valószínűség szerint a veszprémi káptalani iskolában szerezte meg tudását. 1412-ben szolgálataiért egy veszprémi nemes a fiává fogadta, és szentmiklósszegi nemesi birtokának örökösévé tette, majd ezt követően Zsigmond király megnemesítette őt.²⁸

Ugyanakkor a klerikusképzés sem vezetett mindig a növendék pap-pá szenteléséhez. A középkor a papi rendnek hét fokozatát ismerte. Az alsóbb fokozatokat az ajtónálló (*ostiarius*), az olvasó (*lector*), az ördögűző (*exorcista*) és a gyertyavivő (*acolitus*), a nagyobb papi rendeket az alszerpap (*subdiaconus*), a szerpap (*diaconus*) és az áldozópap (*presbyter*) jelentették.²⁹ A hallgatók egy része nem vállalta a papi szolgálat mellett teljes elköteleződést, és csak a kisebb papi rendeket vette fel, mert innen volt még lehetősége visszatérni a világi életbe. Aki a nagyobb papi rendeket felvette, annak előtte vizsgán kellett átesnie. Péter veszprémi segédpüspök 1478. évi oklevelében azt igazolta, hogy a székesegyházban Szakácsi Bálint gyertyavivőt egymást követő három kántorböjt szombatjain: 1477. szeptember 20-án alszerpappá, 1478. február 14-én szerpappá, végül május 16-án áldozópappá szentelte, miután a vizsgálóbizottság meggyőződött arról, hogy törvényes születése, a tudományokban való jártassága, életkora és erkölcse alapján alkalmas erre.³⁰ A megkövetelt szentelési

26 Gerézdi Rabán: A magyar világi líra kezdetei. Budapest, 1962. 31-32.; Mezey László: Deákság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata. Budapest, 1979. 112. Vö. Békefi: A káptalani iskolák 290-297.; Mészáros István: A Szalkai-kódex és a 15. század végi sárospataki iskola. Budapest, 1972. 45-52.

27 Érszegi – Solymosi: Veszprém város okmánytára 367, 378. Királyi ember 1435-ben. Uo. 382.

28 Gutheil: Veszprém város okmánytára 177-179.

29 A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai. Constitutiones synodales ecclesiae Vesprimiensis anni MDXV. Közzéteszi: Solymosi László. Budapest, 1997. 62.

30 Békefi: A káptalani iskolák 415-416. Vö. Érszegi – Solymosi: Veszprém város okmánytára 437-438.

korhatár a váradi egyházmegyében a három nagyobb rendnél 18, 20, illetve 25 év volt.³¹ Minden bizonnyal ez Veszprémben is érvényes volt. Így Szakácsi Bálint legalább 25 éves volt a pappá szentelésekor. Az elvárt minimum követelmény Váradon az volt, hogy a pappá szentelendő személy jól tudjon olvasni és énekelni, és az alaptudományokban, vagyis a szabad művészetekben valamennyire képzett legyen (*bene sciant legere et cantare ac in primitivis scientiis sint aliquantulum instructi*).³² Veszprémben talán kevesebbet követeltek. Az 1515. évi zsinat szerint csak a tanultbaktól kívánták meg, hogy a misén prédikációban az evangéliumot magyarázza, a többiektől azt várták, hogy ehelyett a keresztény erkölcsről, a vallásgyakorlatról és az üdvtörténetről prédikáljon.³³

Tananyag

A ókorban a világi tanulmányok összességét a szabad emberhez méltó hét szabad művészet (*septem artes liberales*) jelentette. Hármas (*trivium*) és négyes (*quadrivium*) egységre tagolódott. Az előbbi a nyelvhez kapcsolódó tudományokat (grammatika, retorika, dialektika), az utóbbi a matematikai tudományokat (aritmetika, asztronómia, geometria, zene) ölelte fel. A nyelvtan, a retorika vagy ékesszólástan és a dialektika vagy vitakozástan volt minden további képzés alapja. A zene tudományát azért nem sorolták ide, mert a hangok egymáshoz való viszonyát számokkal fejezték ki. Így került a számtan, a mértan és a csillagászat mellé.

A középkor átvette ezt a rendszert, de egyben módosított is rajta az egyházi igényeknek megfelelően. A grammatika a latin nyelv elsajátítását, a dialektika a logikus gondolkodás fejlesztését szolgálta. Szemben az ókorral, amikor a retorika közszereplésre készítette fel, a középkorban ez a tantárgy az írott művek és levelek megfogalmazásának oktatását szolgálta. A zene tudománya kivált a matematikai tudományok közül, és a kóruséneklést, a *cantust* jelentette. Az énekszerzés viszont a retorika körébe került.³⁴

31 Békefi: A káptalani iskolák 453-454. Vö. Jaczkó Sándor: A váradi szinodális könyv. Magyar Könyvszemle 126 (2010) 202, 210.

32 Békefi: A káptalani iskolák 454. Vö. Hajnal István: Írásoktatás a középkori egyetemeken. Fordította Mezei Mónika. (Az információelmélet klasszikusai) Budapest, 2008. 104-105., Mezey: Deákosság és Európa 184-185.

33 A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai 72-73.

34 Madas Edit: Hét szabad művészet. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor. Főszerk. Kőszeghy Péter. IV. Budapest, 2005. 179-180.

A klerikus műveltség alsó fokú ismereteit a *lectura* (olvasás) és a *cantus* (ének) jelentette. Ezek az ismeretek képezték a pappá szentelés minimum feltételeit. A *lectura* nem merült ki egyszerűen az olvasás tanulásában, hanem a római számokat, az egyszerűbb latin nyelvtani szabályokat, a papi hivatáshoz szükséges latin alapszókincset és alapvető egyházi szövegek kívülről való megtanulását is magában foglalta. A *cantus* a szükséges mennyiségű gregorián ének megtanítását célozta. Az énekek megszólaltatásán túl az egyházi liturgia ismerete is követelmény volt. Az említett két alapvető tudáshoz szervesen társult az emlékezet fejlesztése, hiszen a plébánosoknak nagy mennyiségű szöveget (imák, szertartásrészletek stb.) kellett megjegyezniük. Az elemi szintű klerikus műveltség a gyakorlatra irányult, praktikus ismeretanyagot foglalt magában.

A magasabb szinten három komplex tantárgyat, ún. alaptudományokat oktattak, amelyeket *grammatica*, *dictamen* és *computus* névvel neveztek. Ez a három tárgy olvasztotta magába az ókorból örökölt „hét szabad tudomány” egyes tagjait. A *grammatica* keretei között tanulták meg a tanulók a részletes latin nyelvtant, a helyesírás, a kiejtés, a hangsúlyozás szabályait nemcsak elméletben, hanem gyakorlatban is. A *dictamen* a gyakorlati írásművészet tudománya volt. Ennek keretében sajátították el az írásmű-készítést, a fogalmazás készségét, a levélírásnak, az oklevélkiállításnak, általában véve az írásbeli művek megszerkesztésének az alapjait, valamint stilisztikai és bizonyos jogi tudásanyagot. A *computus* akár természettudományos ismereteknek is nevezhetnénk, ide tartoztak a csillagászati jelenségek, a naptárkészítés, oklevélkeltezés, elemi matematika és geometria, az egyszerű gyógyászati eljárások. A harmadik szinten tanulmányozták az önálló, specializálódott tudományokat mint a teológiát vagy a jogot.³⁵

A klerikus műveltség nem létezett a latin nyelv ismerete nélkül. Elemi fokon a tanulók Aelius Donatus IV. században élt grammatikus nyelvtankönyvéből tanultak. Rövidített változatát (*Ars minor*) is használták. Magasabb szinten a grammatika talán legtöbbet forgatott tankönyve, a VI. században Konstantinápolyban élt Priscianus nyelvtanár terjedelmes műve volt. Ezt a nehezen tanulható nyelvtankönyvet szorította háttérbe Alexander de Villa Dei francia pap 1200 táján összeállított munkája, a Gyermekes tankönyve (*Doctrinale puerorum*), amely rímes hexameterekben, ún. leoninusokban dolgozta fel Priscianus grammati-

35 Mészáros István: A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. Budapest, 2000. 14-15.

káját. A rímbe szedett szabályokat sokkal könnyebb volt megjegyezni. A sokrétű tananyagból fontos megemlíteni Szent Izidor egyházatyának 600 körül írt művét. Sevilla érseke a kor teológiai és profán tudásanyagát foglalta össze egy szómagyarázó enciklopédiában (*Etymologiarum libri viginti*). Ebből oktatták az egész középkoron át többek közt a természeti jelenségeket, állatokat, növényeket, földrészeket, kőzeteket, az ember test felépítését, valamint a mesterségeket. Végül szólunk kell az 1178-ban elhunyt Petrus Comestor párizsi teológus igen népszerű „történelemkönyvéről”. Az iskolások számára összeállított munka (*Historia Scholastica*) a bibliai eseményeket foglalta össze a teremtéstől kezdve egészen Szent Pál apostol római elfogásáig, kitérve a görög és a római történelemre is.³⁶

A veszprémi káptalan könyvtárának XV. századi jegyzékei, valamint a könyvkölcsönzési adatok azt mutatják, hogy az oktatáshoz a régebbi és újabb tankönyvek rendelkezésre álltak.³⁷ Sőt az is előfordult, hogy saját készítésű tankönyvet használtak. Nágocsi Gáspár veszprémi mesterkanonok, püspöki helynök, majd kántorkanonok 1501 és 1503 között kivonatot (*Sumacio Abbatis super decretalibus*) készített, egykori tisztsége után Apát néven is emlegetett Nicolaus de Tudeschis (1386-1445) népszerű kommentárjából (*Lectura in Decretales*). A kivonat a kánonjog oktatásának tanári segédkönyve lehetett, melyet a tanár saját használatára készített.³⁸

Az oktatásban a latin mellett természetesen szükség volt az anyanyelv használatára is. Egyfelől, különösen kezdetben, a latin nyelvnek, az egyház, a tudomány, az írásbeliség és a diplomácia nyelvének a tanításában támaszkodni kellett az anyanyelvre is. Jól mutatja ezt, hogy Donatus rövidített nyelvtanát német, lengyel és magyar értelmezéssel jelentették meg 1527-ben Krakkóban. A kötet végén a három anyanyelven a Miatyánk és az Üdvözlégy szövegét is kinyomtatták. A mű magyar nyelv-

36 Békefi: A káptalani iskolák 249-258, 265.; Mészáros István: A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. Budapest, 2000. 16-18, 41. Vö. A magyar iskola első évszázadai (996-1526). Szerk. Szende Katalin. Győr, 1996. 166. Érszegi Géza, Vizkelety András, Grüll Tibor katalógus tételei.

37 Vö. A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Összeállította Kovács Máté. Budapest, 1963. 82-92. (Kumorovitz L. Bernát fordítása Mezey László magyarázataival.); Solymosi: Könyvhasználat a középkor végén 85-91, 114-119., Uő: A veszprémi székesegyházi könyvtár és kölcsönzői 3-14.

38 Solymosi: Könyvhasználat a középkor végén 108-109. A kódexről részletesen lásd Erdő Péter: Nágocsi Gáspár kódexe és a középkori veszprémi jogtanítás. In: Uő: Egyházjog a középkori Magyarországon. Budapest, 2001. 132-142.

vű anyagát az akkor Krakkóban tanuló Sylvester János, a későbbi bibliafordító állította össze.³⁹ Másfelől a képzésben segítséget kellett nyújtani a növendékeknek a papi hivatásuk során az anyanyelvet igénylő feladatokhoz is. A XII. század végén összeállított Pray-kódex törzsbanyaga latin nyelven tartalmazta az egyházi szertartások előírásait, de a benne szereplő becses magyar nyelvemlék, a Halotti Beszéd és Könyörgés bizonyára „anyanyelvű temetési mintaprédikációként és mintaimádságként” került a kötetbe.⁴⁰ Az oktatás a magasabb szinteken már latinul folyt, de az anyanyelvet itt sem lehetett teljesen mellőzni. Erre utalnak a latin nyelven készült iskolai jegyzetekben olykor felbukkanó magyar szavak, kifejezések.⁴¹

Székesegyházi iskola vagy főiskola

A veszprémi káptalani iskolát súlyos károk érték, amikor Csák nem-beli Péter nádor 1276-ban hadaival feldúlta és kirabolta Veszprémet.⁴² Az egész oktatási tevékenység ismeretében könnyebb elhelyezni ezt a tragikus eseményt, és világosabban láthatjuk azt, hogy a pusztítás ellenére sikerült biztosítani a folyamatosságot, a magas színvonal a későbbiekben is fennmaradt. Erre utal többek közt az a tény, hogy 1277-ben – alig egy évvel a dűlés után – Péter veszprémi püspök ítéletlevelében római jogi eredetű kánonjogi tételt idéz, amelynek használata igazolja a kiváló jogi ismereteket és alkalmazásukat.⁴³ Utódáról, Benedek püspökről nemrég derült ki, hogy hosszabb ideig jogot tanított, valószínűleg Itáliában.⁴⁴ Péter

39 Régi Magyar Nyomtatványok 1473-1600. (Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum 1473-1600.) Budapest, 1971. 7-8. Vö. Solymosi László: Anyanyelv és jogi írásbeliség a középkori Magyarországon. Történelmi Szemle 53 (2011) 482 (12. jegyzet).

40 Mészáros: A katolikus iskola ezeréves története 40. Vö. uo. 34.

41 Mészáros: A Szalkai-kódex 213.

42 Az eseményre, az okozott károokra és az ún. főiskolára összefoglalóan lásd Gutheil Jenő: Az Árpád-kori Veszprém. Sajtó alá rendezte Kredics László. (Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 1.) Veszprém, 1977. 126-137, 224-241. Vö. Tölgyesi József: A középkori veszprémi főiskola néhány kérdéséhez. In: Tudomány és művészet Veszprémben a 13-15. században. Szerk. V. Fodor Zsuzsa. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 6.) Veszprém, 1996. 99-110., Farkas Gábor: A veszprémi vandalizmus (1276. május-június). Veszprémi Szemle 11 (2009) 2. sz. 67-72.

43 Solymosi, László: Weingut und Urkundenausstellung im mittelalterlichen Ungarn. Archiv für Diplomatik 57 (2011) 407-408.

44 Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Budapest, 1971. 24. A vonatkozó oklevél szövegét lásd Érszegi – Solymosi: Veszprém város okmánytára 154-155.

kántorkanonok szereplése egy tizedperben 1298-ban is arról tanúskodik, hogy magas szintű jogi ismeretekkel rendelkezett.⁴⁵ A pusztítást túlélő Pál prépost még 1273-ban a bolognai egyetemen római jogból doktori fokozatot szerzett.⁴⁶ Nem kétséges, hogy a helyreállított székesegyházi iskola magas színvonalon egészen a török hódításig működött.

Csak nádor pusztítását legkorábban közvetve az jelzi, hogy a káptalan két korábbi pecsétnyomója elveszett, és helyettük újakat kellett készíttetni. A veszprémi káptalan 1276. június 29-én használta először új kerek pecsétnyomóját.⁴⁷ A káptalant ért károkkal 1276-ban és 1277-ben összesen hét királyi és két királynéi oklevél foglalkozik.⁴⁸ Valamennyi adományban részesítette a veszprémi székesegyházat. Mindegyikben a szomorú esemény hosszabb-rövidebb elbeszélésével indokolták meg a káptalannak nyújtott kárpótlást. A cél tehát nem a történetek részletes leírása volt, hanem inkább az adományok pontos rögzítése.

A kilenc oklevél közül kettő utal közvetve az iskola pusztulására, amikor az egyházi felszerelések és a könyvállomány veszteségeit sorolja fel. Az egyik felbecsüli többek közt a megsemmisült római jogi és az egyházi jogi könyvek értékét, és egyúttal közli a könyvek 15 kanonok tulajdonosáról, hogy római jogból és egyházjogból is doktoráltak.⁴⁹ Ez nyilvánvaló túlzás vagy elírás, hiszen a XIII. században összesen hat kánonjogi és két római jogi doktorról tudunk Magyarországon.⁵⁰ Veszprémnek pedig egyetlen római jogi doktora volt, az említett Pál prépost. A másik oklevél a káptalan leltára alapján becüli meg a károkat, köztük a tudományos könyvek értékét.⁵¹

Mindössze egyetlen oklevél foglalkozik a híres iskola lerombolásával.

45 Somogyi Szilvia: Megjegyzések egy 1298-as egyházi bírósági per margójára. In: Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk. Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András. Budapest, 2012. 527-535.

46 Solymosi László: Hospeskiváltság 1275-ből. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk. Kredics László. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3) Veszprém, 1984. 34, 83 (108. jegyzet).

47 Gutheil: Veszprém város okmánytára 61.

48 Érszegi – Solymosi: Veszprém város okmánytára 141-142., Gutheil: Veszprém város okmánytára 62-65, 67-69. 70-71, 75-79.

49 Uo. 67-68.

50 A hat kánonjogi doktor: András esztergomi prépost, Antal sasvári esperes, pozsonyi prépost, Benedek esztergom-szenttamási prépost, Jakab csázmái prépost, János gömöri esperes, Kilián telegdi esperes, a két római jogi doktor: Pál veszprémi prépost, Orbász pozsegai prépost. Fehértői Katalin: Árpád-kori személynévtár (1000–1301). Budapest, 2004. 65, 69, 113, 400, 421, 463, 620, 780.

51 Gutheil: Veszprém város okmánytára 75-78.

Az 1276. november 18-án kiadott királyi oklevél nagy elismeréssel adózik a Veszprémben folyó oktatásnak, és rögzíti IV. László királynak az újjáépítés érdekében tett adományát, a siófoki vámbevétel harmadát.⁵² De adjuk át a szót a sokat idézett oklevélnek!

„Ezért tudja meg mindenki, hogy Isten ajándékából mióta Magyarországon meggyökerezett a katolikus hit, azóta Veszprém városában – miként a franciaországi Párizsban – a szabad művészeteket, melyek által még nyilvánvalóbbak Isten parancsai, mindeddig ragyogóan oktatták. Kiváló tudósok tanították, sok tanuló látogatta, virágzásának híre Magyarország valamennyi egyházához eljutva egyre nőtt. Ugyanitt az ország jogainak védelmére első helyre került a jog tisztelete: a valóság kifürkészésével mind gyakrabban jutott napfényre az igazság. Most azonban az egyház üldözőinek gonosz indulatából csaknem minden por és hamu lett.

A rombolás és pusztítás miatt együtt érezve segíteni szeretnénk, és teljes szívünkkel annak újjáépítésére törekszünk, hogy az eddig virágzó oktatás ugyanitt újrainduljon, s melyek félbeszakadtak: az igazságszolgáltatás és az istentisztelet folytatódjék.

Ezért elhatároztuk, hogy a pusztítás és rombolás jóvátételére kegyelmünk teljéből a foki vámnak azt a részét, amelyet eddig a somogyi ispán szokott megkapni, örökre a veszprémi egyház megváltoztathatatlan birtokába adjuk.”⁵³

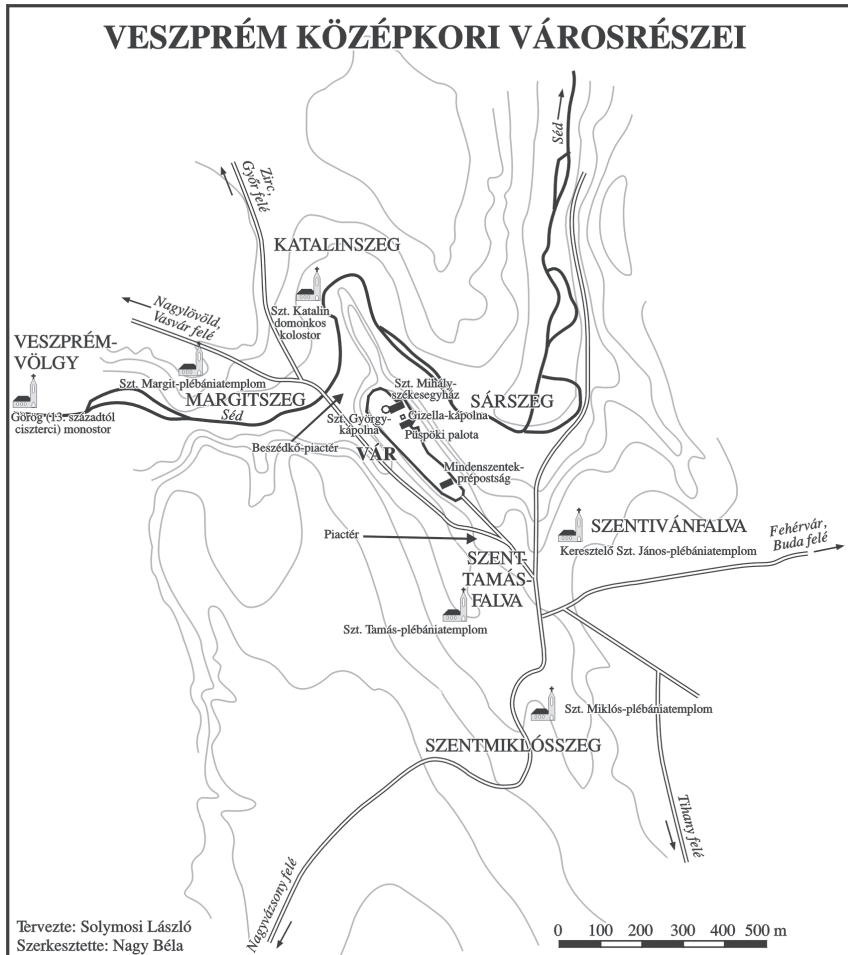
A Párizsba való hivatkozás az oklevélben annyit jelent, hogy mindkét városban oktatták a szabad művészeteket. Párizsban egyetemi fokon, bölcsészfakultás keretében, Veszprémben pedig egy magasszintű káptalani iskolában, ahol jogtanítás is folyt „az ország jogainak megőrzése érdekében”.⁵⁴ Nem indokolt tehát ebből az oklevélből arra következtetni, hogy Veszprémben főiskola vagy egyetem működött volna a XIII. században.

A Mindenszentek társaskáptalan iskolájáról nem tudunk. Amennyiben itt is volt oktatás, az eltörpülhetett a székesegyházi káptalani iskola mellett.

52 Uo. 65.

53 Levéltárak-kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból (1000–1686). Közreadja: Blazovich László–Érszegi Géza–Turbuly Éva. Budapest–Szeged, 1998. 201-202. (Érszegi Géza fordítása.)

54 Gericz József: Adalékok a Kézai-krónika problémáinak megoldásához. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sect. Hist. Tom. I. Budapest, 1957. 121.; Bónis: A jogtudó értelmiség 26-27. Vö. Erdő: Nágocsi Gáspár 132-133.; Mészáros: A katolikus iskola ezeréves története 45.

Plébániai iskolák

A veszprémi négy plébánia iskolájáról közvetlen írásos adatunk nincsen. A korábbi gyakorlatnak megfelelően az 1515. évi zsinat az egyházmegye minden papjától megkövetelte, hogy a misét egy klerikus vagy iskolás jelenlétében mondja, aki válaszol neki, és akivel, ha akarja, együtt mondja a zsoltárokat.⁵⁵ Ugyanakkor előírta, hogy elégségesen birtokoljanak iskolás könyveket.⁵⁶ Mindez valószínűsíti, hogy a négy plébániának is volt iskolája. Ide alapvetően a helybeliek járhattak. Szállást sem nekik, sem az esetleges vidékieknek nem adtak. Ezért az oktatás céljaira elegendő volt egy egyszerű iskolaépület a templom közelében vagy egy szoba a plébánián. A plébániai iskolák is a papneveléssel foglalkoztak, illetve a XIV. századtól kezdve a világi értelmiség képzésével is. A tananyag a káptalani iskola alsó szintjéhez volt hasonlatos. Az olvasás és éneklés tanítása mellett azonban lehetőség nyílt arra, hogy elsősorban a számolás terén figyelembe vegyék az iparosok és kereskedők szakmai igényeit.

Nőnevelés

Az eddigiekben csak a fiúk, férfiak oktatásával foglalkoztunk. Most illik néhány szót szólni a nőnevelésről. Annál is inkább, mert Veszprémben, illetve határában – mint említettük – két apácarendház is létezett. Mindkettő alapításától kezdve a középkoron túl egészen a török időkig működött. A két női konventben folyó oktatás célja alapvetően az apáca-utánpótlás biztosítása volt. Nem sok olyan család lehetett, amelyik apácákra bízta leánygyermeké nevelését, annál is inkább, mert Magyarországon igen kevés női rendház létezett a középkorban. A nőnevelés színtere döntően a család volt.

A Szent Katalin apácakonventben folyó munkáról két legenda tájékoztat bennünket. Boldog Ilonáról azt írták, hogy „nem ismerte a betűket, csak a Szűz Mária órákat olvasgatta valahogy. Zsoltároskönyve és más irodalmi ismerete nem volt.”⁵⁷

55 A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai 70.

56 Libros scholasticos sufficientes habete. Uo. 69.

57 Scriptores II. 712. Et cum non nosset scientiam litterarum, nisi utcumque horas de Beata virgine frequentissime legebatur, psalterium et aliam noticiam litterarum non habuit. Árpád-kori legendák és Intelmek. A válogatás, a bevezető tanulmány, a jegyzetek és a szöveggondozás Érszegi Géza munkája. Budapest, 1983. 106. (Érszegi Géza fordítása.)

Margit királylány IV. Béla és felesége Istennek tett felajánlásából került nem sokkal több mint háromévesen, dajkája kíséretében a veszprémi Szent Katalin kolostorba. Még nem tudott jól beszélni, amikor a ábécét és az *Ave Maria* (Üdvözlégy Mária) kezdetű imádságot kezdte tanulni. Később jól tanult és énekelt társaival. Olvasni ugyan megtanult latinul, hogy a zsolozsmát énekelni tudja, viszont a latin szövegeket nem értette. Krisztus szenvedéstörténetét magyar tolmácsolásban olvastatta fel magának.⁵⁸ 1252-ben, tíz éves korában elkerült Veszprémből a Nyulak-szigeti domonkos apácakolostorba, ahol apjának megváltozott szándéka ellenére végleg elkötelezte magát a szerzetesi életnek.

A két legenda szerint az apácakolostorban olvasást és éneklést tanítottak. A latin nyelv ismeretének hiányát is elnézték. Ezt a klarissza apácáknak adott regula is megerősíti. Ebben IV. Ince pápa 1247-ben előírta, hogy a tanulatlan, vagyis az olvasni és énekelni nem tudó apácák meghatározott számú Miatyánkot mondjanak el a zsolozsma helyett. Egyúttal az apátnőre bízta, hogy a megfelelő képességekkel rendelkezők tanulásáról gondoskodják, és e célból tanult apácát (*magistram*) rendeljen melléjük.⁵⁹

Az apácakolostoroknak az anyanyelvű irodalom kibontakoztatásában volt részük, elsősorban mint annak ihletői, olvasói, másolói és terjesztői. A legrégebbi magyar vers, az Ómagyar Mária-siralom Vizkelety András feltevése szerint a veszprémi Szent Katalin kolostor apácái számára készült.⁶⁰ A domonkos apácákat követő férfi szerzetesek oktatási tevékenységéről semmit sem tudunk. Annyit azonban mondhatunk, hogy a Domonkos-rend nagy hangsúlyt fektetett az oktatásra. Ennek hatása bizonyára Veszprémben is megmutatkozott. Talán ezt jelzi az, hogy a

58 A magyar iskola első évszázadai 157. Madas Edit katalógus tétele.

59 De divino officio tam in die quam in nocte domino persolvendo taliter observetur, quod hee, que legere et canere noverint, secundum consuetudinem ordinis fratrum minorum cum gravitate tamen et modestia officium debeant celebrare; illiterate vero dicant viginti Pater noster pro matutino, pro laudibus quinque, pro prima, tertia, sexta et nona, pro qualibet istarum horarum septem, pro vesperis autem duodecim, pro completorio septem; qui modus per omnia in officio beate Marie virginis observetur et orent pro defunctis. Quod si iuvenile alicue vel etiam grandiores capacis ingenii et humiles fuerint, si abbatisse visum fuerit, faciat eas litteras edoceri, magistram eis deputans idoneam et discretam; sorores vero horis statutis, prout ordinatum fuerit, utilibus et honestis laboribus occupentur. Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I–II. Ad edendum praeparavit Richard Marsina. Bratislavae 1971–1987. II. 182.

60 „Világ világa, Virágnak virága...” [Ómagyar Mária-siralom]. Bemutatja Vizkelety András. Budapest, 1986. 68-73.

domonkosok budai főiskoláján tanító Petrus Niger német teológus a XV. század végén megfordult Veszprémben.⁶¹

A veszprémvölgyi apácamonostorban folyó oktatásról nincsenek ismereteink. Görög rítusú korszakában elszigetelt intézmény lehetett, ciszterci korszakában vált nyitottabbá. A oktatás alapját itt is az olvasás és az éneklés jelentette.

A források adta lehetőségeket kihasználva jelenleg ennyit lehet tudni az oktatásról a középkori Veszprémben. Az iskolákban nemcsak oktatás, hanem nevelés is folyt, méghozzá meghatározó értékrend, a keresztény etika szerint. A diákok tehetségének és erkölcsiségének kibontakoztatását segítette elő az európai műveltség szellemében.

61 Ritoókné Szalay Ágnes: Humanista veszprémi főpapok. In: Tudomány és művészet Veszprémben a 13–15. században. Szerk. V. Fodor Zsuzsa. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 6.) Veszprém, 1996. 93-94.